

Η ΔΙΑΡΚΗΣ ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΠΙΣΣΑΣ ΙΩΑΝΝΑΣ

1. Ἀνθεκτικὸς θρύλος ἢ πραγματικὸ συμβάν;

ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ εἶναι γνωστὸ καὶ θέτει σὲ δοκιμασίᾳ τὴν ἱστορικὴν ἔρευνα. Τίθεται ὅταν, γιὰ νὰ μελετηθεῖ τὸ παρελθόν, ἀξιολογοῦνται πληροφορίες, ζυγίζονται πηγές, ἀνασυντίθενται γεγονότα, συνεκτιμῶνται μαρτυρίες καὶ συγκρίνονται ἐρμηνεῖες, στὴ δύσκολη ἀναζήτηση τῆς «πραγματικότητας», πίσω ἀπὸ τὰ ἴχνη ἀλλὰ καὶ τὴ σιωπὴ τοῦ χρόνου. Θρύλος ἢ γεγονός; Τὰ ὅρια ἀνάμεσα στὰ δύο δὲν εἶναι πάντα εὐκρινῆ καί, ἀφοῦ ἡ βεβαιότητα δὲν βρίσκει ἔδαφος νὰ πατήσῃ, τὸ δίλημμα παραμένει ἐν δράσει ἢ ἀπωθεῖται, ἀφήνοντας ὅμως πίσω του βαριεὲς ἐλλείψεις καὶ ἀγεφύρωτα χάσματα.

Ἔως σήμερα ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας δὲν μπόρεσε νὰ ἀπαντήσῃ πειστικὰ στὸ ἐρώτημα ἂν τὸ σκάνδαλο τῆς Πάπισσας Ἰωάννας ἀναφέρεται σὲ πραγματικὸ ἢ φανταστικὸ πρόσωπο, ἂν ὄντως τὰ γεγονότα εἶναι ἀληθινὰ ἢ ὑποκαταστάθηκαν ἀπὸ τὶς ἀντανάκλασεις τοῦ θρύλου. Ὅπως καὶ ἂν ἔχει τὸ πράγμα, ἓνα εἶναι σίγουρο, ὅτι πρόκειται γιὰ «σκάνδαλο», τὸ ὁποῖο ἐξακολουθεῖ νὰ ἐνοχλεῖ τὴν Ἐκκλησίᾳ, ἀφοῦ ἀναστατώνει τοὺς πιστοὺς καὶ ἐξάπτει διαχρονικὰ τὴν περιέργεια καὶ τὴ φαντασίᾳ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Εἶναι ἐντυπωσιακὸ ὅτι τὸ ἀνήκουστο καὶ ἀνίερο τῆς ὑπόθεσης αὐτῆς δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ ἔχει ἀπήχηση στὴν κοινωνία καί, συνάμα, νὰ κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον ἱστορικῶν, λογοτεχνῶν, καλλιτεχνῶν, θεολόγων, κληρικῶν, σκηνοθετῶν, δημοσιογράφων καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκταμιευτῶν τοῦ παρελθόντος.

Ἡ μορφή τῆς Πάπισσας τροφοδοτεῖ, αἰῶνες τώρα, μὲ τὴν ἀμφιλεγόμενη ταυτότητά της (θηλυκὸς καλόγερος — γυναίκα Πάπας), τὴ φήμη τοῦ σκανδάλου, φέρνοντας σὲ δύσκολη θέση τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔναντι κυρίως τῶν Προτεστάντων ἀντιπάλων της. Οἱ ἱστορικοί, ὅχι πάντοτε ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς τοὺς πεποιθήσεις ἢ εὐαισθησίες, πασχίζουν νὰ βροῦν ἄκρη σὲ αὐτὸν τὸν μεσαιωνικὸ λαβύρινθο, ἐνῶ οἱ λογοτέχνες ἀντλοῦν ἐλεύθερα ἀπὸ τὶς πηγές ὅ,τι ὑπηρετεῖ τὸν μυθοπλαστικὸ τοὺς σχεδιασμό. Τὸ σκάνδαλο πῆρε ἔτσι μεγάλες διαστάσεις, ἐνσωματώθηκε στὸ συλλογικὸ φαντασιακό, καὶ ἐντάχθηκε στὴ μακρὰ παράδοση τῶν τολμηρῶν μεταμφίσεων ποὺ ἀπορρυθμίζουν τοὺς μηχανισμοὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος καὶ τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς.

Οἱ περιπέτειες τοῦ ἐπεισοδίου τῆς Πάπισσας, στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, συνθέτουν ἀπὸ μόνες τοὺς ἓνα δαιδαλῶδες πολυεπίπεδο ἀφήγημα, γεμάτο αἰνίγματα, ἔχθρες, πάθη, ἀπρόοπτα καὶ πλεκτάνες. Χάνεται κανεὶς στὴν ἀμφισβητούμενη γνησιότητα παλαιῶν χειρογράφων, στὶς διφορούμενες μαρτυρίες, στὶς φθορές τοῦ χρόνου, στὶς σκολιές ἀτραπούς τῆς θρησκευτικῆς διαμάχης, στὰ μυστικά μοναστηριακῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν βιβλιοθηκῶν. Τὸ ὕλικό προσφέρεται ἀπὸ μόνον τοῦ εἶτε γιὰ τρικυμιώδη ἱστορικὴ ἀναδίφηση εἶτε γιὰ εὐρηματικὴ μυθοπλαστικὴ ἐπεξεργασία.

Στὴ μακροχρόνια αὐτὴ πορεία τῆς Πάπισσας, ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα μετὰ τὴ γέννηση τοῦ Κυρίου καὶ ἕως σήμερα (χοντρικά, ὕστερα ἀπὸ χίλια διακόσια χρόνια), ἐμφανίζεται ὁ Ἑμμανουὴλ Ροῦδης. Ὁ εἴρων ἐντρυφητὴς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνα καὶ ὁ ἀνυποχώρητος μυκτηριστὴς τῆς θρησκευτικῆς πίστης. Τὸ 1866 ὁ τριαντάχρονος Χιωτοσυριανὸς εἰσβάλλει στὴ λογοτεχνικὴ σκηνὴ τοῦ ἑλληνικοῦ 19ου αἰῶνα μὲ τὴ δική του *Πάπισσα Ἰωάννα*. Πρόκειται γιὰ περίτεχνη ἀφήγηση, μεταμφιεσμένη, ὅπως καὶ ἡ ἡρώίδα της, σὲ «μεσαιωνικὴ μελέτη» (σύμφωνα μὲ τὴν προσχηματικὴ δῆλωση τοῦ ὑποτίτλου). Ὁ συγγραφέας ἰσχυρίζεται, προσφυῶς, ὅτι ἡ μυθοπλασία του δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἀπλὴ καταγραφή ἱστορικῶν γεγονότων γιὰ τὸ σκανδαλῶδες τῶν ὁποίων δὲν φέρει εὐθύνη. Ἐνδύεται τὴν ἐπιστημονικὴ λεοντὴ γιὰ νὰ παραστήσει πότε τὸν ἀφελή καὶ πότε τὸν ἀδάη, προσποιεῖται ὅτι εἶναι ἀπλὸς συμπιλητὴς κειμένων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση μεσαιωνικῶν χρο-

νικῶν. Ἀπέναντι στοῦ δίλημμα «ἀνθεκτικός θρύλος ἢ ἱστορικό συμβάν», «ἀλήθεια ἢ ψέμα», ὁ Ροῖδης ὑπερασπίζεται τὴ μυθιστορηματικὴ ἀλήθεια μιᾶς ἱστορικῆς πραγματικότητας. Ὅλα αὐτά, βέβαια, λέγονται σὲ ἓνα μυθιστόρημα ποὺ προφασίζεται ὅτι δὲν εἶναι μυθιστόρημα.

Τὸ ἔργο τοῦ Ροῖδης εἶναι ἡ μοναδική¹ συνεισφορὰ τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας στὴν εὐρωπαϊκὴ γενεαλογία τῆς Πάπισσας. Μόλις ἐμφανίστηκε, τὸ ἀρχικὸ σκάνδαλο προκάλεσε ἄλλο σκάνδαλο ποὺ συγχλόνισε τὴ μικρὴ καὶ ἄγουρη ἀκόμη ἐλληνικὴ κοινωνία. Ἐξαιτίας τῆς ἐμπορικῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐκδόσεως, οἱ ἀντιδράσεις ὑπῆρξαν σφοδρότατες: στὴν ἐμπροσθοφυλακὴ, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, μαζί τῆς μεγάλο μέρος τοῦ ἡμερήσιου καὶ περιοδικοῦ Τύπου τῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ διάφοροι ἠθικολόγοι ποὺ θεώρησαν ὅτι κινδύνευαν οἱ παραδοσιακὲς ἀξίες τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Ἔτσι ἔχει καταγραφεῖ ἡ Πάπισσα Ἰωάννα τοῦ Ροῖδης στὰ κατὰστίχα τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας: ὡς κορυφαῖο ἔργο τῆς πεζογραφίας ποὺ ὀφείλει τὴν τεράστια ἀπήχυσή του στὴν ἴδια τὴν ὑπόθεση, στὴ γραφὴ τοῦ Ροῖδης καὶ στὴν ἀναταραχὴ τὴν ὁποία προκάλεσε. Ἡ κατακραυγὴ τὸ ἔκανε περισσότερο ἐπιθυμητὸ στὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὀργισμένους ἀρνητὲς ὑπέκυψαν τελικὰ στὴ γοητεία τοῦ ἀπαγορευμένου. Ἡ διαχρονικὴ του ἀντοχὴ προσμαρτυρεῖ γιὰ τὴν ἐπιμονὴ τῶν ἀναγνωστῶν νὰ μυηθοῦν στὰ μυστικὰ αὐτοῦ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ σκανδάλου.

Θὰ ἦταν ὥστόσο λάθος νὰ θεωρηθεῖ ἡ Πάπισσα τοῦ Ροῖδης κείμενο ποὺ ἐνδιαφέρει ἀποκλειστικὰ τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστη ἢ τὸν Ἑλληνα ἱστορικό τῆς λογοτεχνίας καὶ καθόλου ἢ ἐλάχιστα τοὺς ξένους. Τὸ ἔργο βρῆκε τὸν δρόμο του, μέσω μεταφράσεων, στὸ εὐρωπαϊκὸ κοινὸ καὶ ὁ Ροῖδης ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τοὺς εἰδι-

1. Ὁ Ροῖδης γνώριζε πολὺ καλὰ ὅτι μὲ τὴν Πάπισσα εἶχε χτυπήσει σπάνια φλέβα. Ὅπως σημειώνει προκλητικὰ γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς Ἰωάννας «οὐδὲν οὐδαμῶς ἐξεπονήθη ἀκόμη βιβλίον τοῖς πᾶσι προσιτὸν καὶ ἐν ταῦτῳ εὐσυνειδήτως γεγραμμένον», («Τοῖς Ἐντευζομένοις», σ. 137). Καὶ παρακάτω: «μετὰ δύο περὶ πικρὰ αἰῶνας σιωπῆς καὶ λήθης πρῶτος ἴσως ἐγὼ ἄπτομαι πάλιν τοῦ ἀκανθώδους τούτου ζητήματος» («Εἰσαγωγή», σημ. ις, σ. 148).

κούς ως ξεχωριστή λογοτεχνική περίπτωση στο θυελλώδες χρονικό αὐτοῦ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐπεισοδίου. Ἔως σήμερα τὸ ὄνομά του (μὲ τὶς γνωστὲς στρεβλώσεις στὴ λατινικὴ μεταγραφή του) ἐμφανίζεται σὲ πολλὲς ἱστορικὲς μελέτες καὶ σὲ λογοτεχνικὲς μεταπλάσεις τῆς ἱστορίας ἢ τοῦ θρύλου τῆς Ἰωάννας.

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ Πάπισσα τοῦ Ροῦδης, δὲν περιορίζεται στὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνικὴ ἐπικράτεια ἀλλὰ ἐντάσσεται στὴν ἐπικράτεια τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνασχόλησης μὲ τὸ θέμα. Ἐπίσης, δὲν εἶναι ἔργο ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθὸν καὶ τὸ μελετοῦν μόνο οἱ εἰδικοί γραμματολόγοι, ἀλλὰ κείμενο ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ταξιδεύει στὸν χρόνο, νὰ σχολιάζεται, νὰ προκαλεῖ ἀντιδράσεις καὶ νὰ ἐπιβιώνει δραστήρια. Ἴσως δὲν ἀπαντηθεῖ ποτὲ ὀριστικὰ ἂν ἡ περιπέτεια τῆς Ἰωάννας εἶναι μιὰ πραγματικὴ ἱστορία ἢ ἓνας προκλητικὸς θρύλος, τὸ βέβαιο ὅμως εἶναι ὅτι ἡ φαντασμαγορία τῆς ροῦδειας ἐπινόησης δὲν ἔμεινε, καὶ δὲν θὰ μείνει, χωρὶς ἀναγνώστηκό κοινό.

2. *Habet! (testiculos duos et bene pendentes)*

«Ἐχει! Δύο ὄρχεις καλοκρεμασμένους». Αὐτὸ ἔλεγε ὁ διάκονος, ποὺ ψηλαφοῦσε τὰ γεννητικὰ ὄργανα τοῦ πρωθιερέα κατὰ τὴν τελετὴ τῆς ἐνθρόνισής του, καθησυχάζοντας τὸ ἱερατεῖο καὶ τοὺς πιστοὺς ὅτι ὁ νέος Πάπας ἦταν ὄντως ἄντρας. Ἡ ἐπαλήθευση γινόταν μὲ τὸν Ποντίφικα καθισμένο σὲ εἰδικὴ καρέκλα, μὲ μεγάλη ὀπὴ στὸ κέντρο, καὶ διὰ χειρὸς νεαροῦ καὶ χαμηλόβαθμου κληρικοῦ (*ultimus diaconus*: ἔσχατος διάκονος), ὁ ὁποῖος διακριτικὰ (χωρὶς νὰ φέρει τὸν πολυτελῶς ἐνδεδυμένο Πάπα σὲ κοινὴ θέα) διαπίστωνε ὅτι τὸ φύλο ἦταν τὸ ἐνδεδειγμένο γιὰ τὸ ὑψηλὸ ἀξίωμα καὶ φώναζε δυνατὰ: «*habet!*». Ἡ τελετὴ τῆς ψηλάφησης τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ὀλοκληρωνόταν μὲ τὸ ἀνταποδοτικὸ «*habet! habet! habet!*» τῶν παρισταμένων πιστῶν. Κάτι ἀνάλογο μὲ τὸ «ἄξιος!» τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ὅμως δὲν καταφεύγει σὲ παρόμοια διαδικασία. Ἡ δικὴ της σχέση μὲ τὴν «ψηλάφηση» ἀναφέρεται στὸν «τύπο τῶν ἡλων» τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ (ἢ Κυριακὴ τῆς Ψηλάφησης).

Γιὰ τὴν τελετὴ αὐτὴ ἔχουν γραφεῖ πολλά, ἰδιαίτερα σὲ σχέση μὲ τὴν Ἰωάννα, σὲ ὅλες ὅμως τὶς ἀφηγήσεις πρωταγωνιστοῦν

δύο πανομοιότυπες καρέκλες, οί γνωστές ως *πορφυραί* (*sedes porphyreticae*). Τὴν ὀνομασία τους τὴ χρωστοῦν στὸ ὕλικό τῆς κατασκευῆς, τὸν *πορφυρίτη*, πέτρωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο παράγεται καλῆς ποιότητος μάρμαρο μὲ ξεχωριστὸ χρῶμα, τὸ γνωστὸ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὡς *rosso antico*. Σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῶν χρονικογράφων τῆς ἐποχῆς, οἱ καρέκλες ἦταν ἐν χρήσει γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς τελετῆς ἀπὸ τὸ 1099 ἕως τὸ 1560, ὅταν ὁ Πάπας Πίος Δ' ἀπαγόρευσε τὴ χρῆση τους.² Τελευταῖος ποὺ κάθισε στὶς τρεῖς καρέκλες ἦταν ὁ Πάπας Λέων Ι' (1475-1521). Μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἡ τελετὴ εἰκάζεται ὅτι δὲν εἶχε συνέχεια. Δύο αἰῶνες ἀργότερα ὁ Πάπας Πίος ΣΤ' ἔστειλε τὶς καταργημένους καρέκλες ἀπὸ τὸ Παλάτι τοῦ Λατερανοῦ, ὅπου ἦταν ἀποθηκευμένες, στὸ Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ. Ἡ μία βρίσκεται ἀκόμη ἐκεῖ, τὴν ἄλλη τὴ μετέφερε ὡς λάφυρο ὁ Ναπολέων στὴ Γαλλία καὶ σήμερα ἀναπαύεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Λούβρου.³

Οἱ καρέκλες ἐγιναν, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι, ἀντικείμενο μεγάλης ἀντιδικίας, κυρίως γιὰ τὸ νόημα τῆς τελετῆς στὴν ὁποία συμμετεῖχαν ὡς κύριοι πρωταγωνιστὲς κατὰ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ Πάπα. Ἡ τελετουργία τῆς ἐπαλήθευσης τοῦ φύλου ἀπὸ ἄλλους μελετητὲς θεωρεῖται πραγματικὸ ἱστορικὸ γεγονὸς καὶ ἀπὸ ἄλλους κακόβουλη διάδοσις τῶν ἐχθρῶν τοῦ παπισμοῦ. Στὴ δευτέρῃ περιπτώσει οἱ ἀπόψεις περιστρέφονται γύρω ἀπὸ μεταφορικὰς ἐρμηνεῖς ποὺ θυμίζουν ἀντίστοιχες προτάσεις νὰ διαβαστεῖ ἀλληγορικὰ ὁ ἐρωτικὸς λόγος τοῦ Ἑσμάτος Ἑσμάτων. Τὸ ὑπότροπο (ὅπως τὸ ὀνόμασε ὁ Ροῦδης) σχῆμα τους, ποὺ εἶναι δεδομένο καὶ ὅχι ἀπλή φήμη, ἀφοῦ οἱ καρέκλες διασώθηκαν, ἀπαιτεῖ πειστικότερη ἀπάντησις. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς πρωτογενεῖς ἱστορικὰς μαρτυρίες, οἱ ὁποῖες δὲν προέρχονται ἀπὸ ἀντιπάλους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ ἀπὸ δικούς της ὑψηλόβαθμους ἱερωμένους.

2. Οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὸ *Liber Pontificalis* τοῦ 14ου αἰῶνα.

3. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι πλούσια γιὰ τὶς δύο πορφυρές. Προχέιρως βλ. τὴν πιὸ πρόσφατη περιγραφή τους στὸ A.I. Wilson, «The red marble thrones of the Lateran: The cultural afterlife of Roman toilet seats», στὸ Ann Olga Koloski-Ostrow, Gemma C.M. Jansen καὶ Eric M. Moormann (ἐπιμ.), *Roman Toilets: Their Archaeology and Cultural History*, Peeters, Leiden 2011, σ. 187-189.

Ἡ τελετὴ τῆς ἐνθρόνισης δὲν ἀμφισβητεῖται. Οἱ αὐτόπτες μάρτυρες ἄλλωστε ἦταν πολλοί. Ἡ συνοδεία τοῦ Πάπα, μὲ τὸν ἴδιο ἐπικεφαλῆς, ἔφιππο καὶ στολισμένο, ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο μὲ προορισμὸ τὸ Παλάτι τοῦ Λατερανοῦ. Κατὰ τὴ διαδρομὴ ἡ πομπὴ παρέκαμπτε ἓνα συγκεκριμένο σημεῖο, ποὺ βρισκόταν στὴ vicus rapisse (ὁδὸς τῆς ἀάπισσας), ὅπου, κατὰ τὸ κοινῶς θρυλούμενο, εἶχε γεννήσει ἡ Ἰωάννα, καὶ συνέχιζε γιὰ τὸ Λατερανόν. Ἐκεῖ γινόταν, μὲ ἄκρα ἐπισημότητα, ἡ «παράδοση» καὶ ἡ «ἐγκατάσταση» τῆς ἀρχῆς. Ὅλα αὐτὰ βέβαια συνέβαιναν μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ τῆς Ρώμης. Ἦταν μιὰ ἀνοιχτὴ, δημόσια τελετὴ.

Ὁ Πάπας ἀφίππευε καὶ ἐν πλήρει λαμπρότητι ἔμπαινε στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Συλβέστρου. Τὸ τελετουργικὸ ἦταν περίπλοκο καὶ θεαματικόν. Στὴ συνέχεια ὥστόσο ἐμφιλοχωρεῖ ἡ ἀμφισβήτηση καὶ ἀφορᾷ τὴν κορύφωση τῆς διαδικασίας ποὺ ἐξελισσόταν μέσα στὸ παλάτι. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἀφορᾷ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ νεοεκλεγείς ποντίφικας καθόταν διαδοχικὰ στὶς ὑπότροντες καρέκλες, λαμβάνοντας ἀπὸ τοὺς Καρδινάλιους τὴν ἐμβληματικὴ ἐπιβεβαίωση τῆς ἐξουσίας του, ἀφοῦ βεβαίως εἶχε προηγηθεῖ ἡ ψαύση τῶν γεννητικῶν του ὀργάνων ἢ ἄλλως πως pontificalia. Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία, σύμφωνα μὲ κάποιες μαρτυρίες, ὁ Πάπας δὲν καθόταν ἀκριβῶς στὶς δύο πορφυρὲς ἀλλὰ τρόπον τινὰ ξάπλωνε ἐπάνω τους.

Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπίσημη τελετὴ. Προτοῦ ὥστόσο λάβει χώρα ἡ ἀκροτελεύτια δοκιμασία, στὴν ὁποία πρωταγωνιστοῦσαν οἱ δύο πορφυρὲς καρέκλες, ὁ Πάπας ἔπρεπε πρῶτα νὰ ὑποστῇ καὶ ἄλλη δοκιμασία. Ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδό του στὸ Λατερανόν οἱ Καρδινάλιοι καὶ οἱ Ἐπίσκοποι φιλοῦσαν τὰ πόδια του καὶ στὴ συνέχεια τὸν ἐγκαθιστοῦσαν σὲ μιὰ ἀζευγάρωτη, λιγότερο πολυτελὴ καὶ κατώτερης τάξης καρέκλα: γνωστὴ ὡς *sedia stercoraria* (ἀφοδευτικὴ καρέκλα ἢ, κατὰ τὸν Ροῖδην, «κοπραδική»). Ἦταν μαρμάρινη (ὅχι ὅμως ἀπὸ πορφυρίτη) καὶ τὸ κάθισμά της δὲν ἔφερε τὸ κενὸ τῆς περιωνύμου σιγμοειδοῦς ὀπῆς. Σήμερα ἡ καρέκλα αὐτὴ βρίσκεται ἀκόμη στὸ περιστύλιο τοῦ Ἁγίου Συλβέστρου στὸ Λατερανόν.

Ἐκεῖ ἄρχιζε ἡ τελετὴ ἀνακήρυξης μέσα ἀπὸ μιὰ προσομοίωση ταπεινότητος καὶ ὁμολογίας, ἐνῶ ἓνας ἀπὸ τοὺς Καρδινάλιους ἀνήγγελλε ὅτι ὁ Ἅγιος Πέτρος φανέρωσε τὸν ἐκλεκτό του. Ὁ Πάπας, περιγράφουν κάποιοι πιστοὶ Καθολικοί, καθόταν στὴν καρέ-

κλα, ή όποία συμβόλιζε τήν άνύψωση τών ταπεινών και ύπενθύμιζε τήν κοινή καταγωγή όλων τών ανθρώπων· μετὰ σηκωνόταν, έπαιρνε τρεῖς χοῦφτες νομίσματα, τὰ σκόρπιζε στοῦ πλῆθος, άναφωνώντας ότι τὸ χρυσάφι και τὸ άσήμι δέν τοῦ άνήκουν και πῶς ό,τι έχει ό ίδιος τὸ προσφέρει στοῦ ποίμνιό του.

Άπό τίς γνωστές έρμηνεῖς αὐτῆς τῆς τελετῆς καμιά δέν φαίνεται νά εὔσταθεῖ, άφού δέν υπάρχουν επαρκῆ στοιχεῖα ποῦ νά τεκμηριώνουν τήν άσφαλή κατανόησή της. Τὸ ζήτημα περιπλέκεται περαιτέρω γιατί όρισμένοι μελετητὲς συγχέουν τίς καρέκλες, τὸν άριθμό τους, τῇ θέσει τους και τίς τρύπες τους. Ἡ άδυναμία έξήγησης καθιστᾷ άκόμη πιὸ πιθανή τήν περίπτωση οἱ δύο υπότρητες καρέκλες νά χρησιμοποιοῦνταν γιά τὸν έλεγχο τοῦ φύλου τοῦ Πάπα, σὲ μιὰ τελετὴ βεβαίωσης, ποῦ άνταποκρινόταν σὲ άγνωστες σήμερα ιστορικὲς περιστάσεις.

Όλες οἱ άλλες έρμηνεῖς όχι μόνο δέν εἶναι πειστικὲς άλλά, σὲ όρισμένες περιπτώσεις, έχουν περισσότερο νά κάνουν μὲ τίς πεποιθήσεις τών ιστορικῶν παρὰ μὲ έλλογα επιχειρήματα. Άνεξάρτητα άπό τίς διάφορες έπινοήσεις, ή πιὸ εὔλογοφανῆς έκδοχή, μὲ τίς υπάρχουσες μαρτυρίες γιά τίς δύο υπότρητες καρέκλες, παραμένει ή χρήση τους γιά τῇ διαπίστωση τοῦ φύλου τοῦ Πάπα. Γιά τήν κοπρανική έξακολουθεῖ εὐρέως νά ισχύει ή έξήγηση τῆς συμβολικῆς ταπεινώσης, λίγο πρὶν ό Πάπας αναλάβει τὰ καθήκοντά του ὡς έπικεφαλῆς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Τρεῖς καρέκλες έπομένως συμμετέχουν στὴν τελετὴ αναβίβασης τοῦ Πάπα στοῦ ὕπατο άξίωμα.⁴ Δέν εἶναι κοινὲς καρέκλες άλλὰ έπίσημοι θῶκοι, καθέδρες ισχύος και κυριαρχίας. Άνήκουν στὰ σύμβολα τῆς έξουσίας, ὅπως οἱ θρόνοι, τὰ στέμματα (μίτρες) και τὰ σκῆπτρα (ιερατικὴ ράβδος, πατερίτσα). Πρέπει νά σημειωθεῖ ότι τὸ έπάνω μέρος τῆς έμβληματικῆς άμφίεσης (πολυτελεῖ ένδύματα, μίτρα και ποιμαντικὴ ράβδος) παρέδιδε στὸν Πάπα ὕψηλόβαθμος κληρικός (primus diaconus: πρωτοκλασάτος διάκονος). Τὰ «χαμηλά» και «άπόκρυφα» τὰ άνέθεταν, ὅπως εἶδαμε, στὸν ultimus (έσχατος).

4. Όρισμένοι μελετητὲς συγχέουν τήν κοπρανική καρέκλα (ή όποία δέν εἶχε όπή) μὲ τίς δύο υπότρητες πορφυρές.

“Όσοι αποδέχονται ότι ή συγκεκριμένη τελετή ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα, αποδέχονται ἐπὶ τῆς οὐσίας καὶ τὴν ἱστορία τῆς Πάπισσας ὡς ἀληθινή. Ἀντίθετα, ὅσοι θεωροῦν ὅτι τὸ ἐπεισόδιο ἀνήκει στὴ σφαίρα τοῦ θρύλου, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ δώσουν κάποια ἐξήγηση καὶ γιὰ τὴν ψηλάφηση τῶν παπικῶν ἀχαμνῶν.⁵ Προσφεύγουν ἔτσι ἀναγκαστικά στὴ συμβολικὴ θεώρηση (γνωστὸ θεολογικὸ τέχνασμα, ὅταν ἡ πίστη συγκρούεται μὲ τὴν ἱστορία). Τὸ πρόβλημα ἐμφανίζεται ἀκριβῶς στὴν ἀνάγνωση τοῦ συμβολισμοῦ. Τότε οἱ ἐρμηνεῖες ἀρχίζουν καὶ καλπάζουν ξέφρενα στὸ λιβάδι τῶν πιὸ ἀπίθανων εἰκασιῶν.

“Όσοι συνδέουν τὴν τελετὴ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἰωάννας, ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ διαδικασία τῆς ψηλάφησης τῶν, κατ’ ἀντονομασία ἀποκαλουμένων, «ποντιφικιδίων» (pontificalia) καθιερώθηκε γιὰ νὰ μὴν ἐπαναληφθεῖ τὸ σκάνδαλο. Θεωροῦν τὴν ἱστορία τῆς Ἰωάννας πραγματικὸ ἱστορικὸ γεγονός, τὸ ὁποῖο ἀνάγκασε τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία νὰ πάρει τὰ μέτρα της καὶ νὰ πιστοποιεῖ, ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Ἀγίου Πέτρου στὴν Ἀγία Ἐδρα (πάλι ἡ καρέκλα ὡς ἐπίσημο σύμβολο τῆς ὑψιστῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας μὲ κατευθεῖαν θεϊκὴ ἀνάθεση) εἶναι πραγματικὸς ἄνδρας καὶ ὄχι κάποιος πανοῦργος παρενδυτικὸς ἢ ἀνδρόγυνος. Mas nobis nominus est (ὁ προτεινόμενος εἶναι ἄντρας). Μετὰ τὸν διασυρμὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ἀποδείχτηκε ὅτι ὁ Πάπας Ἰωάννης Η΄ δὲν ἦταν οὔτε Πάπας οὔτε Ἰωάννης, οἱ Ἀγιοὶ Πατέρες ἀντέδρασαν μὲ ἄμεσο, γιὰ τὴν ἀκρίβεια «ἀπτό», τρόπο. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ ἐκδοχὴ ὑπῆρξε ἰδιαίτερα προσφιλὴς στοὺς Προτεστάντες, καὶ σὲ ἀνθρώπους ὅπως ὁ Ροῦθς, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν Ἐκκλησία, καὶ γενικὰ μὲ τὰ «θεοτικά», δὲν εἶχαν καλὴ σχέση.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὄχθη, ὅπου κυματίζει ἐμφανῶς ἡ σημαία τοῦ Καθολικισμοῦ, ἡ ἀνάγνωση τοῦ συμβόλου παίρνει ὑπερβατικὸς δρόμους, μὲ τὴν ἐπικουρίαν συχνὰ ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν εὐρημάτων. Ὁ Καθολικὸς ἱστοριοδίφης Cesare D’Onofrio, γιὰ παρά-

5. Ἔχει ἐνδιαφέρον, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ συσχετιστεῖ ἡ ἐν λόγω τελετὴ μὲ τὴ φράση «ἔπιασε τὸν Πάπα ἀπ’ τ’ ἀρχίδια», ποὺ σημαίνει, μετωνυμικά, ὅτι κάποιος θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του σημαντικὸ, ὅτι «ἔχει πάρει ψηλὰ τὸν ἄμανέ».

δειγμα, υποστηρίζει⁶ ότι το περίεργο σχῆμα τῶν δύο καρεκλῶν συμβολίζει τὴ μητρότητα, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ μητέρα ὅλων τῶν πιστῶν (Mater Ecclesia). Μὲ σχολαστικὴ ἐπιμονὴ διερευνᾷ τὴν παράδοση τῆς ὑπότρητης καρέκλας στὴν πρακτικὴ τῆς διάσταση (ὡς ἀντικείμενο ποὺ χρησιμοποιοῦσαν συχνὰ στὸ παρελθόν, πολλοὺς αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν τελετὴ τῆς ψηλάφησης, γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ὁ τοκετός) καὶ τὴ συνδέει μὲ τὴ συμβολικὴ τῆς παρουσία στὴν ἐνθρόνιση τοῦ Πάπα. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ὡστόσο δὲν φαίνεται νὰ ἔχει πείσει τοὺς μελετητές, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶναι Καθολικοί.

Ὁ Alain Boureau, ποὺ ἔχει σὲ μεγάλῃ ἐκτίμηση τὸν D'Onofrio, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ θεωρία του εἶναι τραβηγμένη γιὰ τρεῖς κυρίως λόγους: α) Σὲ καμιὰ ἀπὸ τίς πηγές ποὺ ἀναφέρουν τὸ γεγονός δὲν συνδέονται οἱ καρέκλες μὲ τὸν συμβολισμό τῆς Μητέρας Ἐκκλησίας, β) Δὲν αἰτιολογεῖται ἡ ὑπαρξὴ δύο ὑπότρητων καρεκλῶν ἀντὶ μιᾶς, καὶ γ) Ὁ συνήθης θρησκευτικὸς ρόλος τοῦ Πάπα ἀποδίδεται μὲ τὴ μεταφορὰ τοῦ Πατέρα καὶ ὄχι τῆς Μητέρας.⁷ Ὁ ἴδιος προτείνει νὰ θεωρηθοῦν οἱ καρέκλες σύμβολο γενικὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάπα, ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματά του ἐξασθενοῦν ἕως παραλογισμού, ὅταν φτάνει στὸ χάσμα τῆς σιγμοειδοῦς ὁπῆς.

Ὅσο γιὰ τὴν ψηλάφηση, πιστεύει ὅτι δὲν ὑπῆρξε πραγματικὸ γεγονός ἀλλὰ προὶὸν ψιθύρων καὶ φημῶν ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου στὸν αὐταρχισμό τοῦ Βατικανοῦ. Στηριζόμενος σὲ μελέτες γιὰ τὸ καρναβαλικὸ στοιχεῖο στὸν Μεσαίωνα, καὶ μὲ θεωρητικὸ πρότυπο τὸν Bakhtin, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ βαθμιαία ἀποξένωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν ὁδήγησε τοὺς τελευταίους σὲ μιὰ συμβολικὴ ἀνατροπὴ. Ἡ λαϊκὴ δυσαρέσκεια ἐκτονώθηκε μὲ τὴν παρώδηση ἱερωμένων καὶ θρησκευτικῶν τελετῶν. Γιὰ νὰ λοιδορήσουν μάλιστα συγκεκριμένους συμπεριφορὲς καὶ νὰ ὑπονομεύσουν τὸ πομπῶδες

6. Cesare D'Onofrio, *La papessa Giovanna: Roma e papato tra storia e leggenda*, Romana Società Editrice, Roma 1979.

7. Βλ. Alain Boureau, *The Myth of Pope Joan* (μτφρ. L.G. Cochrane), The University of Chicago Press, Chicago/London 2001 (γαλλ. ἔκδ.: *La papesse Jeanne*, Aubier, Paris 1988), σ. 52-53.

τελετουργικό κατά την ἐνθρόνιση τοῦ Πάπα, κατέφυγαν σὲ αἰσχροὺς ὑπαινιγμοὺς περὶ ψηλαφήσεως τῶν γεννητικῶν του ὀργάνων κτλ.⁸

Ὁ Boureau ὑποστηρίζει⁹ ἐπίσης ὅτι ἡ παρωδία τῆς ψηλάφησης ἐμφανίζεται μετὰ τὴν ἀπαγόρευση τῶν καρναβαλικῶν τελετῶν τῆς Κερατομανίας (Cornomania). Στὶς τελετὲς αὐτές, στὶς ὁποῖες συμμετεῖχε καὶ ὁ κατώτερος κλῆρος (ὅπως συνέβαινε καὶ μὲ ἄλλες παρόμοιες συλλογικὲς ἐκδηλώσεις στὸν Μεσαίωνα), ἡ ἀντίδραση ὑπέσκαπτε τὸ κυριολεκτικὸ νόημα, παρωδοῦσε θεσμούς καὶ συμβάσεις, ἀπελευθέρωνε τὴ φωνὴ τῶν καταπιεσμένων καὶ τροφοδοτοῦσε τολμηρὲς ἀναπαραστάσεις, ἀκραῖες χειρονομίες καὶ βαριά αἰσχρολογία ἀπέναντι στὴν ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας καί, κυρίως, ἀπέναντι στὸν Πάπα. Ὅσο πιὸ ἀπόμακρη καὶ σκληρὴ ἡ ἐξουσία τοῦ τελευταίου, τόσο πιὸ ἔντονος ὁ τελετουργικὸς διάλογος ποὺ μὲ τὸν καιρὸ παγιωνόταν στὰ καρναβαλικά ἔθιμα.

Ὅταν αὐτὸς ὁ διάλογος σταμάτησε, γιατί ἡ Ἐκκλησία ἔνιωθε τὴν ἀπειλὴ τῆς λαϊκῆς διακωμώδησης, τότε ἡ καταπιεσμένη ἀντίδραση πῆρε τὴ μορφή διαδόσεων, ψιθύρων, ὑπονοουμένων, φημῶν καὶ σκανδάλων. Σὲ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη ἔμμεσης ἐκτόνωσης, πιστεύει ὁ Boureau, ὀφείλεται καὶ ἡ διάδοση τοῦ θρύλου γιὰ τὸν Πάπα ποὺ ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν θηλυκοῦ γένους. Παρὰ τὶς ἄφθονες γραπτὲς μαρτυρίες, ἐπιμένει στὴν ἄποψή του ὅτι ἡ ἀπήχηση τῆς ἱστορίας γιὰ τὸν θηλυκὸ Πάπα πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ μιὰ ἰσχυρὴ προφορικὴ παράδοση, σὲ θρύλους οἱ ὁποῖοι στὸ τέλος ἀποκτοῦσαν διαπιστευτήρια πραγματικότητας.

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ χρονοτριβήσω μὲ ἄλλες, ἐξίσου ἢ λιγότερο εὐφάνταστες, ἐννοήσεις τοῦ συμβολικοῦ περιεχομένου τῆς τελετῆς. Πόσο μᾶλλον μὲ ἀπλοϊκὲς ἐξηγήσεις ποὺ ἄλλοτε θέλουν τὶς καρέκλες νὰ ἐξυπηρετοῦν, συμβολικά, τὸ λουτρὸ τοῦ Πάπα,¹⁰ ἄλλοτε

8. *Αὐτόθι*, σ. 66-71.

9. *Αὐτόθι*, σ. 77-89.

10. Μιὰ ἀνάλογη σοβαρότητας ἐκδοχῇ, τὴν ὁποία ἀποδίδει στὸν κληρικὸ Alexander Natalis, ἀναφέρει καὶ ὁ Ροῖδης: «Ἄλλοι πάλιν τῶν ἀντιπάλων τῆς Ἰωάννας, ἐν οἷς, ὡς εἰκός, καὶ ὁ πάτερ Ναθάλιος, διατείνονται ὅτι ἡ ἔδρα ἐκείνη, ἢν βαλανευτικὴν ὀνομάζουσιν, ἐχρησίμευε πρὸς ἐπιλούσεις τῶν κάτω μερῶν τοῦ κορμοῦ τοῖς πάπαις, ὧν πολλοὶ διὰ τὸν οἰκουρὸν βίον καὶ τὴν πολυφαγίαν ὑπέκειντο εἰς αἰμορροΐδας. Ἄλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη τοῦ Ναθαλίου, ἐπ' οὐδεμιᾷ

τὸν ἀνακουφισμό του (ὑπενθυμίζοντας ὅτι εἶναι ἄνθρωπος καὶ ὄχι θεός) καὶ ἄλλοτε νὰ εἰκονίζονται τὸ ἱερὸ δίδυμο τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

Ἄρκεῖ μόνο νὰ ἐπαναλάβω ὅτι τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα δὲν τὰ κατασκεύασαν οἱ ἐχθροὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ τὰ κατέγραψαν δικοὶ τῆς ἄνθρωποι, ποὺ τὴν ὑπηρετήσαν μὲ πλήρη ἀφοσίωση καὶ ὑπῆρξαν στὴν πλειονότητά τους ἱερωμένοι, ὅπως ὁ βενεδικτίνος Geoffroy De Courlon¹¹ καὶ ὁ Δομινικανὸς Robert d' Uzès¹² (περὶ τὸ 1290 ἀμφότεροι), ὁ Οὐαλὸς κληρικὸς Adam of Usk¹³ (στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰώνα), ποὺ κατεῖχε πολλὰ καὶ σημαντικὰ θέσεις στὸ Βατικανὸ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, καὶ ὁ περίφημος Bartolomeo Platina, σπουδαῖος λόγιος, μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ρώμης, γραμματέας τοῦ Πάπα Παύλου Β' καὶ ὑπεύθυνος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ ἐπὶ Πάπα Σίξτου Δ'. Αὐτὸς πρῶτος ἀναφέρει τὴν κοπρανικὴ καρέκλα στὸ ἔργο του *Vitae Pontificum* (1479). Καλλιτεχνικὲς ἀναπαραστάσεις τῆς τελετῆς ἔχουμε πολὺ ἀργότερα, μὲ τὴ διάδοση καὶ ἐπικράτηση τῆς τυπογραφίας. Ἡ πρώτη συναντᾶται στὸ βιβλίον *Lectiones memorabiles et reconditae* (1600) τοῦ Προτεστάντη Joham Wolf καὶ ἡ δευτέρα στὸ βιβλίον *Roma triumphans* (2η ἐκδ. 1656) τοῦ Λουθηρανοῦ Σουηδοῦ δικαστῆ Lars Banck.

Μιὰ ἄλλη ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία, τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ Ροῦδης, καὶ εἶναι ἡ μόνη ἐλληνικὴ μνεία τῆς τελετῆς (γιὰ τὴν ἐπαλήθευση τῆς «ἀνδρυσύνης» τοῦ Πάπα), ἀνήκει στὸν βυζαντινὸ ἱστορικὸ Λαόνικο Χαλκοκονδύλη:

Περὶ δὲ τοῦ Ῥώμης ἀρχιερέως ἔρχομαι ἐρῶν· ἐπειδὴν τὰς ψήφους ἐπιλέγωνται καὶ ἀποδειχθῇ, ἀρχιερέα ἀναγορεύουσιν τε αὐτόν, οἵκοι κατέχοντες, ἐς δὲ καὶ τοῖς λοιποῖς συνδόξῃ ἢ αἵρεσις. Καθίζουσι δὲ ἐπὶ σκίμποδος ὅπῃ ἔχοντος, ὥστε καὶ τῶν ὄρχεων αὐτοῦ ἐπικρε-

ἴσως στηριζομένη μαρτυρία, οὐ μόνον ἀναίσχυντος εἶναι, ἀλλὰ καὶ γελοία, διότι οὐδεὶς ποτε θέλει πιστεύσει ὅτι οἱ τότε Πάπαι, ὅσῳ ἀναιδεῖς καὶ ἂν ὑποθεθῶσι, ἔλονον δημοσίᾳ τὰ ὀπίσθια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Συλβέστρου, ὅπου εὗρισκετο ἡ πολὺκροτος αὐτῆς ἔδρα [stercoraria], ἥτις ἄλλως μὴ ὑπότροτος οὐδὲν δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ εἰς πυγολουσίας» («Εἰσαγωγή», σ. 184).

11. *Chronique de l'Abbaye de Saint-Pierre-le-Vif de Sens* (περὶ τὸ 1295).

12. *Le livre de visions* (περὶ τὸ 1293).

13. *Chronicon* (περὶ τὸ 1405).

μαμένων ἄπτεσθαι· δοκοῦσι γὰρ τὸ παλαιὸν γυναῖκα ἐπὶ τὴν ἀρχιερατείαν Ῥώμης ἀφικέσθαι, ἔγκυον δὲ γενομένην, ὡς εἰς τὴν θυσίαν ἀφίκετο, γεννῆσαι τε τὸ παιδίον κατὰ τὴν θυσίαν καὶ ὀφθῆναι ὑπὸ τοῦ λαοῦ, δι' ἃ δὴ, ὥστε ἐπιγινῶναι καὶ μὴ πάνυ τι ἐνδοιάζειν, ἄπτονται καὶ ἀψάμενοι ἐπιφωνοῦσιν, «Ἄρῳρην ἡμῖν ἐστὶν ὁ δεσπότης».¹⁴

Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης θεωρεῖται ὁ τελευταῖος Ἀθηναῖος ἱστορικός (15ος αἰώνας). Ἐζήσε στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἀθήνα, τὴν ὁποία ἐγκατέλειψε (λόγω διαμάχης τοῦ πατέρα του μὲ τοὺς Φλωρεντίνους ἄρχοντες) γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ἔγινε δεκτὸς στὴν αὐλὴ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Λέγεται, ἐπίσης, ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πλήθωνα. Συνέγραψε, σὲ ἀκομψα καὶ συχνὰ ἀκατανόητα ἑλληνικά, δέκα βιβλία ποὺ φέρουν τὸν τίτλο *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*. Τὸ ἔργο γράφτηκε μᾶλλον στὴν Ἰταλία, ὅπου κατέφυγε ὁ Χαλκοκονδύλης μετὰ τὴν Ἀλωση τῆς Πόλης. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ ἀντλήσε ὁ Ροῖδης τὶς σχετικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν τελετὴ τῆς ψηλάφησης. Ἡ περιγραφή τοποθετεῖται περὶ τὸ 1460 (κατὰ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ Πάπα Νικολάου Ε') καὶ εἶναι εὐρέως ἀποδεκτὸ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ δάνειο ἢ ἀντιγραφή ἀλλὰ γιὰ ἀφήγηση αὐτόπτη μάρτυρα. Σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ κειμένου ὁ Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ὅτι οἱ συνέπειες τοῦ σκανδάλου τῆς «ἀνδροστόλου» Ἰωάννας ἀνάγκασαν τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησίαν νὰ ἐπιβάλει τὸ ξύρισμα τῆς γενειάδας σὲ ὅλους τοὺς κληρικούς της. Τὸ σχετικὸ χωρίο ἀναφέρει ὁ Ροῖδης: «οὐ γὰρ ἐπίδηλος ἦν γυνὴ οὖσα, ὅτι καὶ οἱ ἄρῳρες τῆς Ἰταλίας καὶ ξυμπάσης τε τῆς πρὸς Ἑσπέραν χώρας ἐπιεικῶς ξυρῶνται τὸ γένειον».¹⁵

Συμπερασματικά, μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὴν ἀκόλουθη διαπίστωση: ἀκόμη καὶ ἂν ἡ τελετὴ τῆς ψηλάφησης τῶν παπικῶν ὄρχεων δὲν ἔχει ἄμεση σύνδεση μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἰωάννας, εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς πειστικὲς ἢ μὴ ἐρμηνεῖες, τὸ πλῆθος τῶν μαρτυριῶν (καὶ μάλιστα καθολικῆς προέλευσης) εἶναι τέτοιο, ὥστε νὰ τεκμηριώνει ἱκανοποιητικὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς πρωταρχικοῦ καὶ πραγματικοῦ πυρήνα ἱστο-

14. «Εἰσαγωγή», σ. 176.

15. «Εἰσαγωγή», σ. 160.

ρική ἀλήθεια. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἀνάδειξη τοῦ Πάπα στὸ ὕψιστο ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα, καὶ ἡ συνακόλουθη κατάληψη τῆς Ἀγίας Ἐδρας, προϋπέθετε τὴ δημόσια δοκιμασία του σὲ πῶς ταπεινὲς ἔδρες, πρῶτα στὴν ἀνάδελφη κοπρανικὴ καὶ ὕστερα στὶς διδυμες πορφυρές. Τὸ σημεῖο ὅμως ποὺ ταλαιπωρεῖ τοὺς ἱστορικοὺς εἶναι ἡ παρουσία τῆς ὁπῆς, τὴν ὁποία δὲν φέρει ἡ ἐπίσημη Ἀγία Ἐδρα. «Γιατί ἄραγε», ρωτοῦν αἰδημόνως, «οἱ ἄλλες ἔδρες ἔχουν αὐτὸ τὸ σχῆμα; Γιατί δὲν εἶναι ἀπλοὶ θρόνοι, ὅπως συνέβαινε γιὰ παράδειγμα στὸ Βυζάντιο; Τί ἤθελε νὰ ὑπενθυμίσει, ἢ νὰ ἐγγυηθεῖ, στοὺς πιστοὺς τὸ Βατικανὸ κατὰ τὴν τελετὴ ἐγκατάστασης τοῦ νέου Πάπα;». Ἴδου ἡ ἀπορία.

3. Ἡ ἱστορία τῆς Ἰωάννας

Τὸ παράδοξο στὴν ἱστορία τῆς Ἰωάννας, παράδοξο ποῦ, ἕως σήμερα, δὲν ἔχει βρεῖ ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση, ἐντοπίζεται στὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὸν 9ο αἰῶνα τῶν «πραγματικῶν» γεγονότων (855-857 μ.Χ.) καὶ τὴν ἐποχὴ ἐμφάνισης τῶν πρώτων μαρτυριῶν (περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα καὶ ὕστερα). Ἡ ἀπουσία τοῦ ἐπεισοδίου ἀπὸ τὰ χρονικὰ τεσσάρων αἰῶνων περίπου εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθεῖ, χρησιμοποιεῖται μάλιστα ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ θρύλου ὡς ἀκαταμάχητο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀναξιοπιστία τῶν πηγῶν.

Ὅπως ἰσχυρίζονται, τέσσερις αἰῶνες εἶναι ἓνα ἐξαιρετικὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν παντελὴ σιωπὴ τῶν κειμένων γιὰ ἓνα τόσο συνταρακτικὸ γεγονός. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι οἱ ἀργοπορημένες μαρτυρίες ἀναφέρονται σὲ πραγματικὰ συμβάντα καὶ ὅχι σὲ ἀγνώστου προελεύσεως προφορικές παραδόσεις ἢ ἀντιπαπικὲς ἐκδηλώσεις λαϊκῆς δυσἀρέσκειας. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι ἡ ὑπαρξὴ ἱστορικοῦ κενοῦ δὲν καταργεῖ ἀναγκαστικὰ τὰ μεταγενέστερα ἱστορικὰ τεκμήρια. Ὡστόσο ὅσο ὑπάρχει τὸ κενὸ θὰ συντηρεῖται καὶ ἡ ἀβεβαιότητα, ἐκτὸς ἐὰν οἱ μαρτυρίες τῶν μεταγενέστερων ἀποδειχθοῦν ἀξιόπιστες. Οἱ ἱστορικοὶ γνωρίζουν ὅτι ἡ μελέτῃ τοῦ παρελθόντος δὲν καταλήγει ποτὲ στὴν πλήρη καὶ ὀριστικὴ εὕρεση τῆς ἀλήθειας, γιὰτὶ πάντα κάτι λείπει ἀπὸ τὰ τεκμήρια, κάτι ἀποκρύπτει ἢ μαρ-

τυρία, ακόμη και όταν οι πηγές είναι γενναιόδωρες στην παροχή πληροφοριών. Πόσο μάλιστα όταν συμβαίνει το αντίθετο.

Ο μάρτυρας που έρχεται από το παρελθόν προσφέρει μόνο τη δική του μαρτυρία. Ο ιστορικός, μάρτυρας ο ίδιος της δικής του εποχής, προσπαθεί να αναχθεί σε μια νοητή πραγματικότητα, ή όποια υποστηρίζεται από τη σύγκριση και αξιολόγηση των κειμένων. Στην περίπτωση της Ιωάννας όμως τα κενά είναι τόσα, ώστε η έγκριση παραμένει ισχυρή. Αυτό έδωσε την ευκαιρία σε όρισμένους μελετητές να αποπειραθούν άκρως εύρηματικές αναγνώσεις και στους ανθρώπους της τέχνης να ασκήσουν τολμηρά το πέταγμα της φαντασίας.

Με αυτά κατά νου, και μέσα από το κουβάρι των χρονικών του Μεσαίωνα (όπου η συσκότιση, ή παραπλάνηση και η αντίφαση κυριαρχούν), μπορούμε να σκιαγραφήσουμε την ιστορία της Ιωάννας στην επικρατέστερη έκδοχή της. Οι περισσότερες πηγές συμφωνούν ότι γεννήθηκε από Έγγλέζους γονείς στην πόλη Μάιντς της Γερμανίας (γνωστής, στην εποχή του Ροϊδη, με την εξελληνισμένη μορφή της, ως Μαγεντία ή Μογουντία) και έφερε το όνομα Johannes Anglicus.¹⁶ Από τα νεανικά της χρόνια ή όμορφη Ιωάννα εκπαιδεύτηκε όχι μόνο στα μυστικά της θρησκείας, της γνώσης και του έρωτα αλλά και στα μυστικά της μεταμφίεσης. Στο τέχνασμα κατέφυγε όταν έρωτεύτηκε νεαρό βενεδικτίνo μοναχό (αυτόν που ο Ροϊδης βάφτισε, ποιητικῇ ἀδείᾳ, Φρουμέντιο). Είτε για να βρεθεί στο ίδιο μοναστήρι με τον έραστή της είτε για να φύγει μαζί του (οί φήμες διχάζονται), ή μοναχή Ιωάννα μεταμορφώθηκε σε μοναχό Ιωάννη.

Με την απειλή της αποκάλυψης να τους ταλαιπωρεί και με την επιθυμία της περιπέτειας να τους βασανίζει, οι νεαροί μοναχοί έγκατέλειψαν τα πάτρια έδάφη και, μετά από πολλές περιπλανήσεις, κατέληξαν στην Αθήνα. Η πόλη είχε, βέβαια, χάσει την παλαιά της αίγλη αλλά, ακόμη και σε συνθήκες έμφανους παρακμῆς, εξακο-

16. Είναι γνωστή, αλλά σε μικρότερη κλίμακα, και ως Γιούτα, Μαργαρίτα, Ντόροθι, Άγνή, Άννα, Γκιλμπέρτα, Γκλάνσια. Οι Προτεστάντες την ταύτιζαν επίσης με τη «Μεγάλη Πόρνη της Βαβυλώνας» στην Αποκάλυψη και τη θεώρησαν εκπρόσωπο του Αντίχριστου στη γῆ.

λουθοῦσε νὰ ἐμπνέει μὲ τὸ παρελθόν της,¹⁷ προσελκύοντας ρομαντικούς περιηγητὲς καὶ ἀδέσποτους σπουδαστὲς. Ἡ Ἰωάννα ἔμαθε γρήγορα ἑλληνικὰ καὶ ἐντυπωσίασε τοὺς πάντες μὲ τὴ φιλομάθεια καὶ τὴν ἐξυπνάδα της. Σύντομα ἔχασε τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὸν Φρουμέντιο καί, ἀφοῦ ἔδρασε ἐρωτικῶς στὸ κλεινὸν ἄστρ, ἀπεφάσισε ὅτι ὁ σύντροφός της ἦταν πιά λίγος γιὰ τὶς φιλοδοξίες της.

Ἀφήνοντάς τον νὰ ζητᾷ παρηγοριὰ στὶς ἀγκάλες νεαρᾶς ποιμενίδος, ἡ Ἰωάννα (πάντα μὲ ἀνδρική ἀμφίεση) ἐγκατέλειψε τὴν Ἀθήνα καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ Ρώμη, ὅπου ἴδρυσε σχολὴ φιλοσοφίας. Σύντομα ἔγινε διάσημη γιὰ τὴν πολυμάθεια, τὴν εὐγλωττία καὶ τὴν εὐσέβειά της. Μαθητὲς συνέρρεαν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη γιὰ νὰ διδασχοῦν ἀπὸ τὴ σοφία της, ἀκόμη καὶ καθηγητὲς ἔρχονταν νὰ τὴν ἀκούσουν καὶ νὰ θαυμάσουν τὶς ἱκανότητές της. Ἡ φήμη τῆς Ἰωάννας βοήθησε νὰ γίνεῖ δεκτὴ γιὰ νὰ διδάξει στὸ *trivium* (τὸν σημαντικότερο ἐκπαιδευτικὸ θεσμό τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων) καί, παράλληλα, νὰ ἀποκτήσει προσβάσεις στὴν ἱεραρχία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ πορεία της φημολογεῖται ὅτι συνεχίστηκε μὲ τὴν ἀνάδειξή της σὲ Καρδινάλιο καί, τελικά, σὲ Πάπα (ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία Ἰωάννης Η'), μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Πάπα Λέοντος Δ' τὸ 855. Ἡ ἀρχιερατεία της λέγεται ὅτι κράτησε δύο χρόνια (καὶ κάτι μῆνες),¹⁸ ὑπῆρξε ὑποδειγματική, ἀλλὰ ἔληξε ἄδοξα, ὅταν, κατὰ τὴ διάρκεια θρησκευτικῆς τελετῆς ἀπὸ τὸ Βατικανὸ στὸ Λατερανὸ, γέννησε ἐν μέσῃ ὁδῷ.¹⁹

17. Γράφει ὁ Ροῦδης: «Οὕτω ἡ εἰς Ἀθήνας ἀποδημία αὐτῆς [τῆς Ἰωάννας] ἦτο φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς διακαοῦς πρὸς τὰ ἀρχαῖα γράμματα λατρείας. Καὶ ἀληθὲς μὲν εἶναι ὅτι οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῶν τότε Ἀθηναίων, αὐταὶ ὁμως διετήρουν, φαίνεται, λείψανα τῆς ἀρχαίας δόξης ἱκανά, ἀφοῦ τὰ μὲν μνημεῖα ἦσαν εἰσέτι ὄρθια, ἡ δὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐσώζετο ἔτι λαλουμένη» («Εἰσαγωγή», σ. 160).

18. Οἱ ἀμφισβητοῦντες τὴν ὑπαρξὴ θηλυκοῦ Πάπα ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἀρχίζει μὲ τὸν Πάπα Λέοντα Δ' (847-855) καὶ ὁλοκληρώνεται μὲ τὸν Πάπα Βενέδικτο Γ' (855-858). Ἐπισημαίνουν ἐπίσης ὅτι, τὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Λέοντα ἕως τὴν ἐκλογὴ τοῦ Βενέδικτου, ἦταν μόλις μερικὲς μέρες καὶ ἐπομένως ἡ ἱστορία τῆς Πάπισσας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινή.

19. Ἡ σκηνὴ ἔχει ἀπεικονιστεῖ σὲ πολλὰς ζωγραφίες ποὺ κοσμοῦσαν τὰ πρῶτα τυπωμένα βιβλία. Ἀπὸ τὶς πιὸ γνωστὰς παραστάσεις τοῦ ἐπεισοδίου εἰ-

Τὸ πλῆθος ἐξαγριώθηκε καὶ θανάτωσε τὸν «ἀνδρόθηλυν» Πάπα καὶ τὸ «παπίδιον» διὰ λιθοβολισμοῦ. Κάπως ἔτσι προβαίνει ἡ ἱστορία τῆς Ἰωάννας ἀπὸ τὸν λαβύρινθο τῶν μεσαιωνικῶν χρονικῶν. Ἀπὸ τὸν ἴδιο λαβύρινθο ἀντλήσε καὶ ὁ Ροῦδης τὸ ὑλικὸ τῆς μυθιστορίας του.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀνάλογα μὲ τὸ πῶς χειρίζεται κανεὶς τὶς πηγές καταλήγει καὶ σὲ ἄλλη ἄποψη. Οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ δὲν δέχονται τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἰωάννας. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀρισμένοι πού ὑποστηρίζουν ὅτι τὰ στοιχεῖα ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ τεκμηριώσουν τὴν ἀλήθεια τῶν γεγονότων.²⁰ Ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖνοι πού εἶναι διχασμένοι καὶ στέκουν μετέωροι ἀνάμεσα στὸν θρύλο καὶ τὴν ἱστορία. Ὁ Ροῦδης ἀνήκει σὲ ἐκείνους πού θεωροῦν τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ ἐπεισοδίου σκόπιμη παραχάραξη τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἰωάννα εἶναι, γιὰ τὸν ἴδιο, πραγματικὸ πρόσωπο καὶ ὁ θυελλώδης βίος της, πού ἔφερε σὲ δεινὴ θέση τοὺς παπιστές, παρὰ τὰ πολλὰ αἰωρούμενα ἐρωτηματικά, παραπέμπει σὲ ἀληθινὴ ἱστορία.²¹ Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἐπομένως, ὅτι, πρὶν ἐπιχειρήσει τὴ μυθιστορηματικὴ ἀφήγησή του, παραθέτει τὶς πληροφορίες, ἀντλημένες ἀπὸ δυσπρόσιτα χρονικά τοῦ Μεσαίωνα, καὶ δηλώνει ὅτι ἡ λογοτεχνικὴ ἐπεξεργασία τους βασίζεται ἐξ ὀλοκλήρου στὴν ἱστορικὴ μαρτυρία. Γιὰ ὅσους συντάσσονται μὲ τὸν Ροῦδη, ἡ τελετὴ τῆς ἐπαλήθευσης τοῦ φύλου κατὰ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ Πάπα εἶναι σημαντικὸ ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο, ἴσως τὸ σημαντικότερο. Πέραν τούτου

ναι δύο πού περιέχονται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρώτες τυπωμένες ἐκδόσεις (1487) τοῦ ἔργου *De mulieribus claris* τοῦ Βοκκάκιου.

20. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ Καθολικὸς συγγραφέας Peter Stanford (βλ. *The Legend of Pope Joan. In Search of the Truth*, Berkley New York Books, 2000). Πρβλ. καὶ ὅσα ὑποστηρίζει, ἀπὸ ἐμφανὴ προτεσταντικὴ σκοπιά, ἡ Donna Woolfolk Cross στὸ μυθιστόρημά της *Pope Joan*, Ballantine Books, New York 1997. Στὸ συνοπτικὸ ἀλλὰ περιεκτικὸ ἐπίμετρό της, στὸ ὁποῖο ἐξετάζει τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια, ἡ συγγραφέας ἐξαπολύει σφοδρὴ ἐπίθεση σὲ αὐτὸ πού θεωρεῖ ὡς συνωμοσία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐξαλείψει ἀπὸ τὴν ἱστορίαν της τὴν παρουσίαν τῆς Ἰωάννας.

21. Σὲ μία μόνο περίπτωση ὁ Ροῦδης ἐγκαταλείπει τὴν ἀπόλυτη στάση του καὶ παραδέχεται ὅτι προτιμᾷ νὰ θεωρεῖ «τὴν ὑπαρξιν τῆς Ἰωάννας ὡς πιθανωτέραν» («Εἰσαγωγή», σ. 167).

ὅμως ἐπικαλοῦνται καὶ δύο ἄλλα τεκμήρια τὰ ὅποια θεωροῦν ὅτι ἐνισχύουν τὴν ἄποψή τους.

Τὸ πρῶτο ἀναφέρεται σὲ ἱστορικὲς μαρτυρίες (ἀπὸ τὶς παλαιότερες καὶ ἐγκυρότερες) στὶς ὁποῖες βεβαιώνεται ὅτι οἱ Πάπες τῆς Ρώμης στὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο τοῦ Βατικανοῦ στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τοῦ Λατερανοῦ, κατὰ τὴ διάρκεια θρησκευτικῶν παρελάσεων, ἔκαναν παράκαμψη, κοντὰ στὸν Ναὸ τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὸ σημεῖο τῆς ντροπῆς. Ὁ στενὸς δρόμος, γνωστὸς καὶ ὡς *vicus papisse*, εἶχε ταυτιστεῖ μὲ τὸν ἀνέρο τοκετὸ τῆς Ἰωάννας. Ἡ διατήρηση τοῦ γεγονότος στὴ μνήμη τῶν πιστῶν, μέσω τῆς προφορικῆς παράδοσης, ἀνάγκασε τοὺς Ἁγίους Πατέρες νὰ κρατοῦν ἀποστάσεις ἀσφαλείας ἀπὸ τὸν τόπο τοῦ «ἐγκλήματος».

Τὸ δεῦτερο περιλαμβάνει μαρτυρίες ποὺ δὲν ἀναφέρονται σὲ τελετὲς ἢ συμπεριφορὲς ἀλλὰ σὲ συγκεκριμένα ἀντικείμενα. Σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα, στὸ σημεῖο ποὺ γέννησε ἡ Ἰωάννα (καὶ πιθανῶς ἐτάφη) στήθηκε ἄγαλμα (*imago papissae*) μὲ τὴν ἴδια νὰ κρατᾷ τὸ παπίδιον ἀγκαλιά. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι δὲν ἦταν ἄγαλμα ἀλλὰ τοιχογραφία ποὺ παρίστανε τὴν Ἰωάννα βρεφοκρατούσα (γιὰ τοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ θρύλου, ἡ εἰκόνα εἶχε νὰ κάνει μὲ τὴν Παναγία καὶ τὸ Θεῖο Βρέφος). Μεταγενέστερες πληροφορίες ἀναφέρουν ὅτι στὸ ἴδιο σημεῖο ὑπῆρχε ναῖσχος ἀφιερωμένος στὸ ἐπεισόδιο τῆς Ἰωάννας. Οἱ πρῶτες ὡστόσο μαρτυρίες²² μνημονεύουν ὅτι στὸ δρομάκι αὐτὸ εἶχε τοποθετηθεῖ λίθινη ἐπιγραφή μὲ τὶς λέξεις «*Petre, Patre Patrum, Papisse Prodito Partum*» (Πέτρο, Πατέρα τῶν Πατέρων, φανέρωσε τὸν τοκετὸ τῆς Πάπισσας).²³

Ἐπιπλέον, στὸν καθεδρικό ναὸ τῆς πόλης Σιένα, στὴν περιοχὴ τῆς Τοσκάνης, ὑπῆρχε τὸν 15ο αἰώνα, ἀνάμεσα στὶς κεραμικὲς προτομὲς περίπου ἑκατὸν ἐβδομήντα Παπῶν καὶ στὴ σωστὴ χρονολο-

22. Jean de Mailly, *Chronica Universalis Mettensis*, 1260, στὸ *Historica, Scriptores*, 24: 514.

23. Ἡ φράση παραδίδεται σὲ διάφορες παραλλαγές, πάντοτε ὅμως διατηρώντας τὴ μορφή τῶν ἑξὶ διαδοχικῶν Ρ. Ἀπὸ ὀρισμένους χρονικογράφους θεωρεῖται ὅτι ἀποδίδει σαρκαστικὸ σχόλιο τοῦ Σατανᾶ γιὰ τὸ σκάνδαλο τῆς Ἰωάννας.

γικά θέση, ή μορφή τῆς Πάπισσας Ἰωάννας, ἡ ὁποία ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «Johannes VII, Foemina de Aglia». Ἡ προτομὴ ἔμεινε στὸ σημεῖο αὐτὸ κοντὰ δύο αἰῶνες. Μετὰ ἀπὸ ἀπαίτηση τοῦ Πάπα Κλήμεντος Η΄ ἀποσύρθηκε ἢ, κατ' ἄλλους, «μεταποιήθηκε» σὲ Πάπα Ζαχαρία, περὶ τὸ 1600.²⁴

Γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ ζητήματα, ποὺ σχετίζονται πάντα μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Πάπισσας Ἰωάννας, ἔχει ἀναπτυχθεῖ τεράστια φιλολογία. Ἀνάλογα μὲ τὸ νῆμα ποὺ πιάνει κανεὶς, τὸ κουβάρι ξετυλίγεται διαφορετικά. Σχόλια ἐπὶ σχολίων, κατηγορίες γιὰ παραποιήσεις, ἀλλοιώσεις, ἀκόμη καὶ χαλκεύσεις χειρογράφων, θεωρίες περὶ ἐκκλησιαστικῶν συνωμοσιῶν, μοναστηριακὲς ἱντριγκες, διαφωνίες γιὰ τὸ νόημα ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων καὶ θρησκευτικῶν τελετῶν, γιὰ τὴ λειτουργία τῆς προφορικῆς παράδοσης καὶ τὸ συμβολικὸ περιεχόμενον τῶν λαϊκῶν ἑορτασμῶν, διαμάχες γιὰ τὴ σημασία λέξεων ἢ φράσεων.

Πάνω ἀπὸ πεντακόσιες εἶναι οἱ πηγὲς ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἐπεισόδιο τῆς Ἰωάννας ἀπὸ τὸν 13ο ἕως τὸν 17ο αἰῶνα.²⁵ Ὁ Ροῖδης ἔχει ἀναμφίβολα δίκιο ὅταν λέει ὅτι ἡ ἀνάμειξη σὲ τέτοια ζητήματα ἐπιβάλλει νὰ καταπιεῖ κανεὶς «τὴν κόνιν ὀνυπαρῶν χειρογράφων καὶ σκωληκοβρώτων τόμων».²⁶ Ἴσως ὅμως αὐτὴ ἡ κινούμενη ἄμμος τῆς ἱστορικῆς μαρτυρίας νὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα στὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἡ διαχρονικὴ γοητεία ποὺ ἀσκεῖ ἡ ἱστορία τῆς Ἰωάννας σὲ ἐπαγγελματίες καὶ ἐρασιτέχνες ἀναδιφητὲς τοῦ παρελθόντος.

Δύο εἶναι οἱ πρωτογενεῖς πηγὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλήσαν οὐσιαστικὰ οἱ μεταγενέστεροι, προσθέτοντας, ἀφαιρώντας καὶ διορθώνοντας. Οἱ μαρτυρίες τῶν Δομινικανῶν Jean de Mailly καὶ Martinus Polonus (Martin von Troppau).²⁷ Ὁ πρῶτος ἀναφέρει, περὶ τὸ 1260, τὸ ἐπεισόδιο τῆς Ἰωάννας ἀλλὰ τὸ τοποθετεῖ λανθασμένα

24. Βλ. Florimond de Raemond, *L'erreur populaire de la papesse Jane* (1587) καὶ Cesare Baronio (Καρδινάλιος Caesar Baronius), *Annales Ecclesiastici* (1602).

25. Τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Ροῖδης (βλ. «Εἰσαγωγή», σ. 163 καὶ 167, σημ. ρια).

26. «Εἰσαγωγή», σ. 147.

27. Γιὰ τὸ δίκτυο τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν τὴν ἐποχὴ αὐτῇ, τὴ σχέση τους μὲ τὸ Βατικανὸ καὶ τὸν ρόλο τους στὴ διάδοση τῆς ἱστορίας γιὰ τὸν θηλυκὸ Πάπα βλ. Boureau, *ὁ.π.*, σ. 110-111 καὶ 164-165.

στο έτος 1099. Εΐναι ή πρώτη γνωστή αναφορά στην «ἐνοχλητική» ιστορία και θεωρείται γενικά αξιόπιστη. Ἀπό τὸν de Mailly φαίνεται νὰ δανείζεται πληροφορίες ἕνας ἄλλος Γάλλος Δομινικανός, ὁ Étienne de Bourbon (Stephanus de Borbone), ὁ ὁποῖος περὶ τὸ 1261 ἀφηγεῖται τὴν ιστορία ἐμπλουτισμένη με λεπτομέρειες καὶ σὲ ὕφος ἐπιτεχνημένου ἀποτροπιασμοῦ.²⁸ Ἡ πιὸ ἀξιόπιστη πηγή ὡστόσο εἶναι ὁ Martinus Polonus. Τὸ κείμενό του *Chronicon Pontificum et Imperatorum*, τοῦ ὁποῖου ἡ συγγραφή χρονολογεῖται μεταξὺ 1265 καὶ 1277, ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ δημοφιλῆ ἀναγνώσματα τῆς ἐποχῆς καὶ κυκλοφοροῦσε σὲ πολλὰ ἀντίγραφα σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη. Μετὰ τὸν θάνατό του, τὸ 1278, ἡ ἀπῆχηση τοῦ *Χρονικοῦ* του συνέχισε νὰ εἶναι μεγάλη στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν καὶ ἀποτέλεσε τὴν κύρια πηγή πολλῶν ἄλλων χρονικογράφων.

Σὲ πολλὲς βιβλιοθῆκες (π.χ. στὴν Bodleian τῆς Ὁξφόρδης²⁹) σώζεται ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀντιγράφων τοῦ ἔργου, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρξε εὐρύτατα γνωστὸ καὶ θεωρήθηκε ὡς ἡ πιὸ ἔγκυρη μαρτυρία γιὰ τὴν ιστορία τῆς Ἰωάννας.³⁰ Ὁ Martinus δὲν ἦταν τυχαία περίπτωσις. Ἐζῆσε στὴ Ρώμη, ὅπου ἔχαιρε γενικῆς ἐκτίμησης, εἶχε πρόσβασις στὰ ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ³¹ καὶ ὑπηρέτησε σὲ ὑψηλὴ θέση κοντὰ στὸν Πάπα Νικόλαο Γ', ὁ ὁποῖος, λίγο πρὶν ἀποδημήσει ὁ προστατευόμενός του, τὸν ἔκανε ἐπίσκοπο. Εἶναι ἀρκετοὶ ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἀμφισβητοῦν τὴν ἀξιοπιστία του.³²

28. *Tractatus de diversis materiis praedicabilibus* (περὶ τὸ 1261).

29. Ἐνδεικτικά: *Joannes VIII Cognomento Anglicus natione Maguntinus sedit annis II mesibus V, diebus 3 cessavit mens I. Hic primo post Ambrosium multas prefationes Messarum dicetor composuisse quae modo omnes sunt interdictas hic ut asseritur. foemina fuit: ideo non ponitur in Catalogo Sanctorum Pontificum propter muliebris sexus ejus deformatiorem*, Bodleian 543, folio 30.

30. Οἱ πηγὲς ἀναφέρουν ὅτι ἦταν σὲ κυκλοφορία πάνω ἀπὸ 425 ἀντίγραφα τοῦ χειρογράφου καὶ ὅτι εἶχε μεταφραστεῖ στὰ γαλλικά, γερμανικά, ἀγγλικά, ἰταλικά, ἰσπανικά καὶ τσέχικα, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει τὴν ἐκτεταμένη δημοφιλία του.

31. Βλ. σχετικὰ Rosemary καὶ Darroll Pardoe, *The Female Pope. The Mystery of Pope Joan*, Crucible, Wellingborough 1988. Ἐδῶ παραπέμπουμε στὴν ἠλεκτρονικὴ ἔκδοσι τοῦ κειμένου (<http://www.users.globalnet.co.uk/~pardos/PopeJoanHome.html>, 2004, σ. 2).

32. «[...] ἄν ποτε εὐρέθῃ ιστορικὸς εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ἀκριβῶς τὴν ἀλή-

“Όσοι διαφωνοῦν μὲ τὴν ἀφήγησή του, ἰσχυρίζονται ὅτι πρόκειται γιὰ παρέμβαση στὰ χειρόγραφα μεταγενέστερων ἀντιγραφέων, ἡ ὁποία ὥστόσο φαίνεται ὅτι ἔγινε γιὰ ἀδιευκρίνιστους λόγους. Ἡ περιγραφή τοῦ ἐπεισοδίου εἶναι λεπτομερὴς καὶ καλύπτει ὅλα τὰ στάδια τῆς ἱστορίας τῆς Ἰωάννας, ὅπως τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Ροῦδὴ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς. Οἱ σημερινοὶ μελετητές, ἰδιαίτερα οἱ τοῦ καθολικοῦ δόγματος, δυσκολεύονται νὰ ξεπεράσουν τὸ ἐμπόδιο τοῦ Martinus Polonus. Ἡ μαρτυρία του, ἔστω καὶ ἂν ἐμφανίζεται περίπου τέσσερις αἰῶνες μετὰ τὸ (θρυλούμενο) συμβάν, ἐξακολουθεῖ νὰ δημιουργεῖ προβλήματα.³³

Μιὰ ἄλλη ξεχωριστὴ μαρτυρία, ἀπὸ τὶς πολλὲς ποὺ ὑπάρχουν, εἶναι ἐκεῖνη ποὺ συνδέεται μὲ τὴ δίκη τοῦ «αἰρετικοῦ» Jan Huss (Πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πράγας), τὸ 1415, στὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντίας στὴ Γερμανία. “Όταν τοῦ ζήτησαν οἱ διῶκτες του νὰ ἀπολογηθεῖ γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ὁ Huss, ἄλυσοδεμένος,³⁴ ἐνώπιον εἴκοσι Καρδιναλίων, σαράντα ἐννέα Ἐπισκόπων καὶ διακοσίων ἐβδομήντα δύο θεολόγων,³⁵ ἀναφέρθηκε εἰρωνικὰ στὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν θηλυκὸ Πάπα, χωρὶς νὰ τὸν ἀντικρούσει κανεὶς καὶ συνέχισε νὰ μιᾷ γι’ αὐτὸ ἕως ὅτου τὸν ἔστειλαν στὴν πυρά. “Όπως σχολιάζουν πολλοὶ μελετητές, ἡ μὴ ἀντίδραση τῶν

θειαν, τοιοῦτος ἦν βεβαίως ὁ Μαρτῖνος ὁ διὰ τε τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ παρὰ τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἔδρᾳ ἀξιοπιστότατος» («Εἰσαγωγή», σ. 171).

33. Μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἰωάννας ὑπάρχουν καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Martinus Polonus, σὲ ἄλλες μεσαιωνικὲς πηγές, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκούντως σαφεῖς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς. Ἐνδεικτικὰ: α) ὁ Ἀναστάσιος στὸ *Liber Pontificalis* τὸν 9ο αἰῶνα, β) ὁ Marianus Scotus *Historiographi sui temporis clarissimi, ac monachi fuldensis* τὸ 1082, καὶ γ) ὁ Sigebertus Gemblacensis στὸ *Chronicon sive Chronographia* τὸ 1105-1112.

34. «[...] ἐν μέσῳ τῆς συνελεύσεως ἐφάνη κυκλοῦμενος ὑπὸ δεσμοφυλάκων καὶ ἀλώσεσι, βεβαρυνμένος ἀνὴρ κάτωχρος καὶ κατεσκληκῶς ὑπὸ τῆς κακονχίας, [...]. Οὗτος ἦτο ὁ Ἀπόστολος τῆς Βοημίας Ἰωάννης Οὖσσιος, ὁ μέλλων νὰ παρὰσχη ἡμῖν ἄμαχον ὑπὲρ τῆς Ἰωάννας μαρτυρίαν» («Εἰσαγωγή», σ. 188).

35. Ὁ Ροῦδης συμπληρώνει: «Ἐκολούθουν δὲ καὶ πεντήκοντα χρυσοχόοι, τριακόσιοι τεσσαράκοντα κονρεῖς, ἐννεακόσιοι μάγιστροι, τριακόσιοι οἰνοπῶλαι, πλῆθος ὑπηρετῶν, χορευτῶν καὶ ὀρχηστρίδων καὶ ἑπτακόσιοι δεκαοκτὼ ἐταῖροι» («Εἰσαγωγή», σ. 186).